

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:347.99:36(497.4)"1994/..."

930.25:347.99:331(497.4)"1994/..."

Prejeto: 26. 4. 2012

Delovna in socialna sodišča ter njihovo arhivsko gradivo

JELKA MELIK

univ. dipl. pravnik, mag. arhivistike, dr. zgodovine, višja svetovalka
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: jelka.melik@gov.si

IZVLEČEK

V Republiki Sloveniji se je v letih 1994 in 1995 sodstvo reorganiziralo. Poleg sodišč splošne pristojnosti je zakon o sodiščih predvidel tudi specializirana sodišča za zadeve z določenih pravnih področij. Ustanovljena naj bi bila s posebnim zakonom. Z zakonom o delovnih in socialnih sodiščih so bila tako leta 1994 ustanovljena delovna in socialna sodišča, delovati pa so začela leta 1995.

Velik del dokumentarnega gradiva delovnih in socialnih sodišč je potrebno obraniti trajno tako zaradi zaščite pravic kakor tudi zaradi znanstvenih raziskav. Iz tovrstnih zapisov bo mogoče razbrati smer socialne politike v Sloveniji v času po osamosvojitvi ter posredno tudi spremembe v gospodarstvu.

KLJUČNE BESEDE: delovna in socialna sodišča, sodišča, arhivsko gradivo, dokumentarno gradivo, socialna politika, delovno pravo, pravo socialne varnosti

ABSTRACT

LABOUR AND SOCIAL COURTS AND THEIR ARCHIVAL RECORDS

In 1994 and 1995, the Slovenian judiciary underwent a major reorganization. The Courts Act defined not only the courts of general jurisdiction but also special courts for specific areas of law, which were to be founded by means of separate acts. Thus, the labour and social courts were established in 1994 as based on the Labour and Social Courts Act. They commenced their work in 1995.

A significant number of documents created by labour and social courts need to be preserved permanently so as to ensure the protection of rights and to assist scientific research. Such documents can help us understand the direction of post-independence Slovenian social policy and also point out changes in the economy that Slovenia was facing at that time.

KEY WORDS: labour and social courts, courts, archival records, documents, social policies, labour law, social security law

V Republiki Sloveniji je bilo v letih 1994 in 1995 sodstvo reorganizirano. Vrste sodišč in njihovo pristojnost je določil Zakon o sodiščih.¹ Sodišča splošne pristojnosti so bila po tem zakonu okrajna, okrožna in višja sodišča ter Vrhovno sodišče Republike Slovenije.

Poleg sodišč splošne pristojnosti je zakon o sodiščih predvidel tudi specializirana sodišča za zadeve z določenih pravnih področij, ki naj se ustanove s posebnim zakonom (člen 97). Z Zakonom o delovnih in socialnih sodiščih² so bila tako istega leta 1994 ustanovljena delovna in socialna sodišča, ki so začela z delom 1995. Ta sodišča so bila na prvi stopnji pristojna za odločanje v individualnih in kolektivnih delovnih sporih ter v socialnih sporih s področij pokojninskega in invalidskega ter zdravstvenega zavarovanja, zavarovanja za primer brezposelnosti ter družinskih in socialnih prejemkov. Na drugi stopnji je višje sodišče odločalo o pritožbah zoper odločbe prvostopenjskih sodišč (členi 2–6). Leta 2004 je bil zakon prenovljen s sedaj veljavnim Zakonom o delovnih in socialnih sodiščih.

Temeljno opravilo pravosodja je reševanje sporov med pravnimi subjekti v neki družbi. Sodiščem je dodeljeno odločanje o posameznih pomembnih pravno urejenih razmerjih ter varstvo temeljnih pravic in svoboščin. Pri vrednotenju dokumentarnega gradiva sodišč moramo biti zato zelo previdni in budni. Delovna in socialna sodišča so z dokumenti, ki ob delovanju le-tih nastajajo v času ekonomske krize, naraščajoči brezposelnosti in drugih težavah, ki močno zaznamujejo današnji čas, še posebej potrebna naše večje pozornosti.

Že samo ime specializiranega sodišča nas poveže z delom oziroma delovnim pravom na eni strani in socialno varnostjo oziroma pravom socialne varnosti na drugi strani.

Delovno pravo

Delovno pravo je veja prava, katere pravna pravila urejajo razmerje na področju dela, razmerje med delavcem in delodajalcem. To delo imenujemo odvisno delo in ga ločimo od samostojnega dela. Odvisno delo je delo, ki ga opravlja delavec za delodajalca v okviru delovnega razmerja na podlagi pogodbe o zaposlitvi, samostojno delo pa se opravlja kot samostojna dejavnost na podlagi civilnopravnih pogodb o delu, avtorskih in podobnih pogodb. Delovno pravo ne ureja samostojnega, temveč le odvisno delo. Delovno pravo je tako materi-

alno delovno pravo kot procesno delovno pravo.

Delovno materialno pravo se deli na individualno in kolektivno delovno pravo. Prvo obsega pravna pravila, ki urejajo razmerje med posameznim delodajalcem in posameznim delavcem. Sem sodijo predvsem pravna pravila, ki urejajo pogodbo o zaposlitvi, sklenitev te, vsebino, pravice in obveznosti pogodbenih strank. Drugo pa obsega pravila, ki urejajo razmerja med več delavci na eni strani in delodajalcem ali več delodajalci na drugi. To so predvsem pravila, ki urejajo združenja delavcev (sindikate) in združenja delodajalcev ter zastopanje delavcev, kolektivna pogajanja in kolektivne pogodbe ter sodelovanje delavcev pri odločanju.

O delovnem pravu v današnjem pomenu govorimo šele od druge polovice 19. stoletja naprej.³

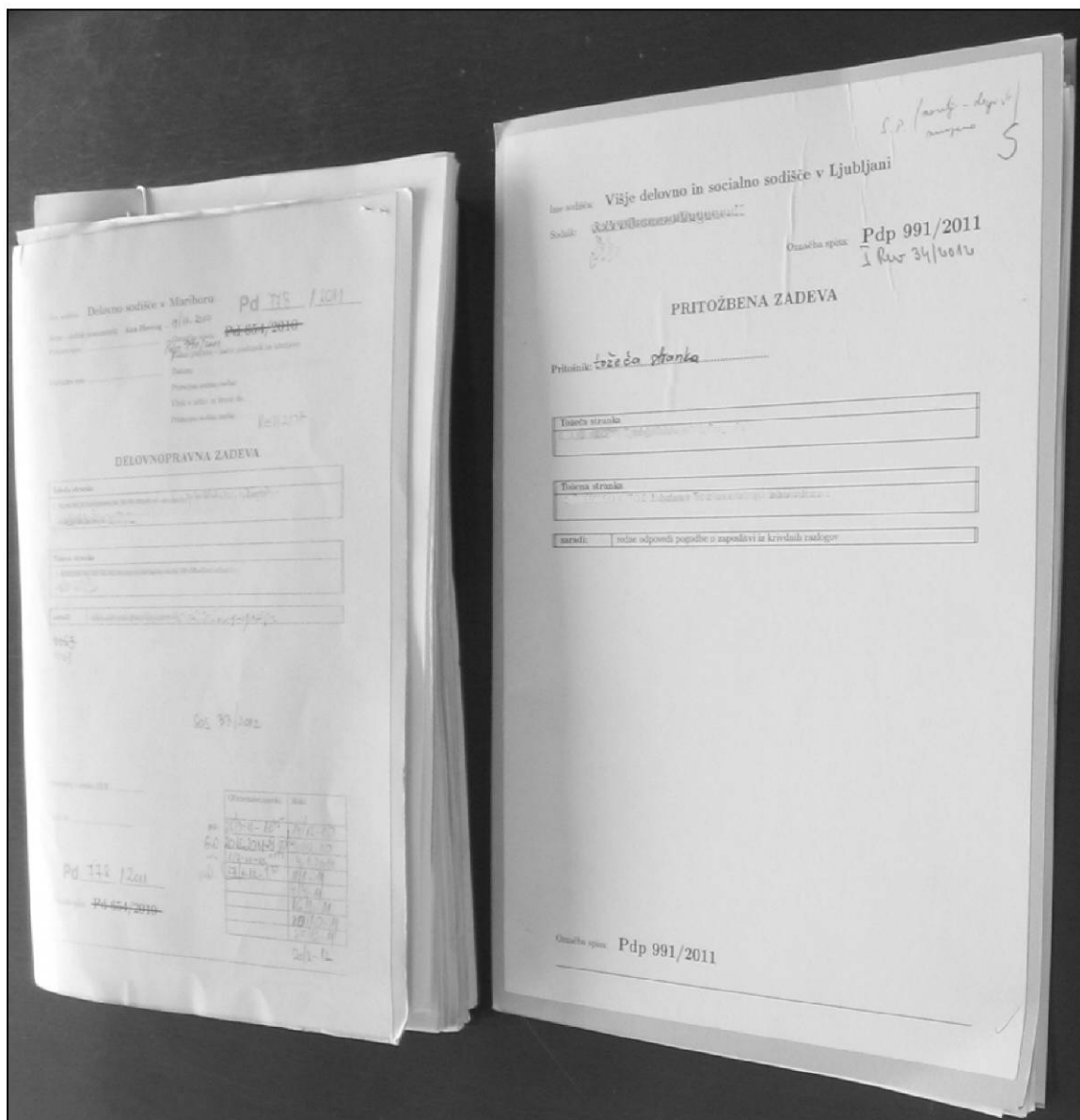
Prvo obdobje po letu 1850 je bilo obdobje pogodbene in podjetniške svobode. Obrtniško-cehovski način je zamenjal industrijski način proizvodnje. Obrtni red leta 1859 je uvedel obrtno svobodo, pri tem pa obrt ni pomenila obrti v današnjem pomenu besede, temveč celotno podjetniško, gospodarsko delovanje, skratka svobodno pridobitno dejavnost. Delovno razmerje, za katero so uporabljali izraz službeno ali mezдно razmerje, je urejal Občji državljanski zakonik (ODZ) iz leta 1811, in sicer kot civilnopravno obligacijsko razmerje, ki temelji na enakopravnosti in avtonomiji pogodbenih strank. V praksi je to pomenilo, da je vse pogoje zaposlitve (mezda, delovni čas itd.) določala gospodarsko močnejša stran – delodajalec. Na trgu dela je bilo namreč vedno dovolj brezposelnih iskalcev dela, ki so bili pripravljeni sprejeti delo pod najslabšimi pogoji.

V prvih obdobjih industrializacije v Avstro-Ogrski, je delavstvo živelo v brezupnih razmerah. Delavnik je bil dolg šestnajst in več ur, zaposleni so bili tudi šest do desetletni otroci, mezde so bile izredno nizke, stanovanjske razmere izjemno slabe. Posledice so bile številne bolezni in visoka umrljivost. Pravo, ki je zadevalo delo, je bilo sicer urejeno na novo v okviru obrtnega reda 1859. V nasprotju z občim državljskim zakonikom se je le-ta s svojimi določbami že omejeval na delovna razmerja v gospodarskih panogah. Zaščito delavca pa so v glavnem prinesle šele kasnejše novele tega zakona v letih 1883, 1885, 1895 in 1902, ki jih lahko štejejo za začetek delovnopravne zakonodaje na Slovenskem.

¹ Zakon o sodiščih. Uradni list RS, št. 19/94, št. 45/95.

² Uradni list RS, št. 19/94.

³ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 495–497; *Enciklopedija Slovenije* 1988, gesla: delovno pravo; koalicijska pogodba; Kresal B.: *Delovno pravo*, str. 5–15; Kresal F.: *Socialna misel in určanje socialnega vprašanja*, str. 53–63. Mežnar: *Delovno pravo*, str. 28–30.

Prvo in drugostopenjski sodni spis.

Na začetku se je ta nova pravna veja, ki se je osamosvojila iz civilnega prava, imenovala delavsko pravo, obrtno pravo, industrijsko pravo in podobno. Dolgo je imela klasično varovalno funkcijo. Današnji izraz je nastal kasneje pod vplivom Mednarodne organizacije dela.

Glavne pridobitve novel obrtnega reda so bile uvedba 11-urnega delovnika, obveznost izplačila plače v denarju, prepoved zaposlovanja otrok do 14. leta, omejitev zaposlovanja do 16. leta starosti, omejitev težkih, za zdravje škodljivih del in nočnega dela za ženske ter ureditev pravne osnove za sklepanje kolektivnih pogodb. Država je uredila tudi nekatere pomembne delovnopravne institucije, med njimi zlasti inšpekcije dela z zakonom o obrtnem nadzor-

ništvu (1883). Pomemben je bil vsekakor tudi zakon o koalicijski svobodi (1871), ki je odprl pot razvoju sindikalnega gibanja.

V jugoslovanski Sloveniji sta najprej narodna vlada in nato še deželna uredili najpomembnejše institute in institucije za področje delovnih razmerij. Uveden je bil tudi osemurni delovnik. Urejene so bile pravice nezaposlenih delavcev pa tudi delovna razmerja »kmetijskih poslov«. Med delovnopravnimi institucijami, katerih sedež je prvič postala Ljubljana, je bila leta 1921 ustanovljena Državna posredovalnica za delo. Osrednja vlada v Beogradu je leta 1919 uvedla osemurni delovni čas v industrijskih in obrtnih podjetjih ter ustanovila delavske zbornice za območje celotne države. Vidovdanska

ustava je imela posebno poglavje z naslovom »Socialna in ekonomska določila« (členi 22–44), v katerem je za delovno pravo pomemben 23. člen, ki je določal: »Delovna moč je pod zaščito države. Ženske in nedorasli se morajo posebno zaščititi posloy, škodljivih njih zdravju. Zakon odreja posebne ukrepe za varnost in zaščito delavcev ter predpisuje delovni čas v vseh podjetjih.«

Kasneje je bilo sprejetih več splošnih in posebnih zakonskih in podzakonskih predpisov s področja delovnega prava. Novo organizacijo je inšpekcija dela dobila z zakonom leta 1921, ki je poznal osrednjo, oblasne (pozneje banovinske) in specialne inšpekcije dela. Najpomembnejša sta bila Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 in Zakon o obrtih iz leta 1931. Glavne pridobitve so bile uvedba delavskih zaupnikov in delavske zbornice, vzpostavitev posredovalnic za delo in pozneje borz dela, urejanje minimalnih mezd (od leta 1937 naprej), vse več varstvenih določb za delavce in razvoj kolektivnega pogajanja. V posebno delovnopravno varstvo je bilo postopoma vključenih vse več oseb, ki so opravljale odvisno delo. Država kot soustanoviteljica Mednarodne organizacije dela je ratificirala tudi prve konvencije in sprejela nekaj priporočil te organizacije.

V drugi Jugoslaviji so nastale bistvene spremembe pri urejanju delovnih razmerij. Do leta 1950 je sicer še obstajal klasični koncept mezdne delovnega razmerja, po tem letu pa sta bila postopno uvedena samoupravljanje in družbena lastnina. Delovno razmerje je bilo preoblikovano v medsebojno asociativno delovno razmerje, razmerje med delavcem in vsemi drugimi delavci – samoupravljalci, ki je nastalo z vključitvijo delavca v organizacijo. Vrh je dosegla ta ureditev 1974. z ustavnimi spremembami, Zakonom o združenem delu leta 1976 in v Sloveniji leta 1977 z Zakonom o delovnih razmerjih. Poudarjene so bile pravica do dela, pravica do samoupravljanja in velika varnost zaposlitve.

Kasneje je šel razvoj delovnega prava zopet nazaj k delovnemu razmerju, zasnovanemu na pogodbi o zaposlitvi med delavcem in delodajalcem. Z zakonom o podjetjih iz leta 1988 je bilo končano samoupravljanje, sledili so ustavni amandmaji v letih 1988 in 1989 in nova delovna zakonodaja (Zakon o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja leta 1989 in Zakon o delovnih razmerjih leta 1990). Nov način urejanja delovnih razmerij je začel spreminjati eno temeljnih zahtev prejšnje ureditve – stabilnost zaposlitve. Delavcu, ki mu je v tem vmesnem obdobju lahko prenehalo delovno razmerje le zaradi razloga na njegovi strani, je spet lahko prenehalo delovno razmerje zaradi gospodarskih razlogov (trajno presežni delavci). Spremenjena zakonodaja

je s sprostivitvijo stečajev povzročila, da so stečaji oziroma prisilne poravnave postale pogost vzrok prenehanja zaposlitve. Brezposelnost je začela naraščati takoj po letu 1990 in se je večala vse do leta 1998, takrat pa se je počasi začela zmanjševati. V letu 2008 je zaradi finančno-gospodarske krize začela spet naraščati. Nov zakon o delovnih razmerjih (ZDR) je bil sprejet šele leta 2002. Varstvo delavca je bilo sicer na prvi pogled dokaj veliko, a v resnici so bile določene pravice le načelno zagotovljene. Pojavilo se je tudi veliko pogodbenege dela, to pa je bilo izvzeto iz delovnopravnega varstva. Kolektivna delovna razmerja so bila v Republiki Sloveniji kmalu deležna vsaj delne prenove. Leta 1993 sta bila sprejeta Zakon o reprezentativnosti sindikatov in Zakon o sodelovanju delavcev pri upravljanju. Nova ureditev kolektivnih pogodb je bila sprejeta 2006.

Pravo socialne varnosti

Vzporedno z nastankom delovnega prava so v začetku 20. stoletja v evropskih državah nastajale tudi prve zasnove pravnega urejanja socialne varnosti.⁴ Postopoma so se uveljavili državni predpisi o zavarovanju delavcev pred socialnimi tveganji, ki so jih najbolj ogrožala, predvsem o zavarovanju za posledice bolezni in nesreč pri delu. Začetek močnega poseganja države na to področje socialne politike je bila Bismarkova reforma, s katero je bilo leta 1883 v nemški državi uvedeno bolezensko zavarovanje, leto nato zavarovanje za primer nesreče, leta 1889 pa zavarovanje za primer invalidnosti in starosti. Industrijski delavci, ki jih je zajela reforma, so postali avtomatično zavarovani že s sklenitvijo delovnega razmerja. Nova zakonodaja je bila posledica spoznanja, da samo z nasiljem in zastraševalnimi ukrepi ni mogoče obvladati nezadovoljstva delavcev, ali povedano z drugimi besedami: namen nove zakonodaje je bil oslabil delavsko gibanje. Zavarovanja so se postopoma širila. Novi in novi socialni primeri so bili vključeni v dotedanji sistem socialnega zavarovanja in so se širili iz ene države v drugo. Tako je Velika Britanija konec 19. stoletja uvedla socialno zavarovanje za primer brezposelnosti, saj so to zahtevale ciklične krize, ki so že tedaj ogrožale obstoječi družbeni red. Francija je zato, da bi reševala nizko rodnost, postopno v sistem socialnega zavarovanja vključila tudi otroške dodatke.

Tudi leta 1919 ustanovljena Mednarodna organizacija dela je v svoj program dela vključila socialno zavarovanje. Z vrsto konvencij ga je tudi udeležila in s tem precej pripomogla k širjenju socialnega za-

⁴ Vodovnik: *Pogled na iz delovnega in socialnega prava*, str. 24–44.

varovanja tako glede pravic kakor tudi oseb. Nezamenljiv je tudi prispevek Organizacije združenih narodov (OZN), ki je v Splošno deklaracijo o človekovih pravicah uvrstila tudi socialnoekonomske pravice.

Na eni strani se je torej večalo število pravic, na drugi se je širil krog zavarovancev, ki je počasi zajel vse delavce v delovnem razmerju, in se razširil tudi na svobodne poklice. Končni cilj tega procesa je bil zajeti vse ljudi. "V zvezi s tendenco generalizacije socialnega zavarovanja tako glede kroga zavarovancev, kakor tudi glede razširjenja funkcije socialnega zavarovanja z vključevanjem novih socialnih primerov, se je začel uporabljati nov izraz »socialna varnost«.⁵

Danes so socialne pravice in njim ustrezne obveznosti udeležencev socialnih razmerij urejene v dveh pravnih sistemih socialne varnosti, in sicer v sistemu socialnih zavarovanj ter sistemu socialnega varstva. Sistem socialnega varstva se navadno deli na sistem pomoči določenim skupinam prebivalstva, ki potrebujejo posebno pomoč (sistem socialnega skrbstva) in sistem splošnega varstva vseh prebivalcev, ki so v socialni ali ekonomski stiski.⁶

Socialna zavarovanja so v kontinentalnih evropskih državah starejša oblika socialne pomoči, v Angliji pa se je sprva bolj uveljavila ideja socialnega varstva.⁷ Prvi znani sistem socialnih pomoči je bil uzakonjen v 17. stoletju v Veliki Britaniji z zakoni za revne. Razdelili so jih v dve skupini: v vredne in nevredne pomoči. V prvo skupino so bili uvrščeni otroci in stari ter duševno ali telesno prizadeti, v drugo pa tisti, ki so bili zmožni za delo. Za te so organizirali delavnice, v njih pa so morali delati za bedno hrano in namestitev v izjemno težavnih razmerah, poleg tega se niso smeli prosto gibati. Leta 1908 je sledil zakon o državnih podporah, ki je nadomestil starejše predpise.

Socialno zavarovanje v Avstriji je imelo v začetku namen oslabiti delavsko gibanje. Ob prehodu v 20. stoletje, se je vloga socialnega zavarovanja spremenila: delavski razred ga je vključil v svoje zahteve. Socialno zavarovanje so urejali različni predpisi. Ob koncu prve svetovne vojne sta bili uveljavljeni nezgodno in bolniško zavarovanje. V prvi Jugoslaviji so imela delavska socialna zavarovanja ustavno podlago v 31. členu Vidovdanske ustave, ki je določal, da mora biti zavarovanje delavcev za primer nesreče, bolezni, brezposelnosti, nesposobnosti za

delo, starosti in smrti urejeno s posebnim zakonom. Tako je bil maja 1922 sprejet zakon o zavarovanju delavcev, ki je poleg prejšnjega bolniškega in nezgodnega zavarovanja uvedel še obvezno zavarovanje za onemoglost, starost in smrt. Zavarovanja delavcev za primer brezposelnosti so uredili poznejši predpisi. V drugi Jugoslaviji je bil zakon o socialnem zavarovanju delavcev, uslužbencev in njihovih družin sprejet leta 1950. Socialne pomoči so bile do leta 1991 urejene s splošnim zakonom o socialnem skrbstvu in s posebnimi zakoni, ki so urejali položaj invalidnih oseb in žrtev vojne. Natančnejše določbe o načinu uresničevanja sistema pa sta vsebovala zakon o socialnem varstvu in samoupravni sporazum o uresničevanju pravic iz socialnega varstva.

V samostojni Republiki Sloveniji so bili novi zakoni s področja socialnih zavarovanj sprejeti leta 1992, leta 1993 pa še zakon o socialnem varstvu.

Delovno in socialno formalno pravo

Delovno in socialno **formalno pravo** (tudi procesno pravo) je skupek norm, ki določajo postopek in organe odločanja o pravnem položaju delavcev in zavarovancev pa tudi norme, ki urejajo postopek in organe za preprečevanje in reševanje delovnih in socialnih sporov.

Ob tem velja poudariti, da sta bili delovno pravo in pravo socialne varnosti sicer izločeni iz civilnega prava, toda njuna povezanost tako s civilnim materialnim, predvsem pa s civilnim procesnim pravom, ostaja. Veliko norm civilnega prava je še vedno v uporabi, saj delovno in socialno pravo sestavljajo le tista pravila, ki se od civilnih razlikujejo.

Reševanje delovnih in socialnih sporov

Sodno reševanje delovnih sporov ima na Slovenskem nekakšnega prednika v obrtnem sodišču, ki je bilo ustanovljeno v Ljubljani leta 1909 z ukazom pravosodnega ministrstva sporazumno z ministrstvi za notranje zadeve, trgovino in finance na podlagi zakona o vpeljavi obrtnih sodnij in o sodni oblasti v sporih iz obrtnega, delovnega, učnega in mezdnega razmerja iz novembra 1896. Obrtno sodišče naj bi bilo na sedežu deželnega sodišča. V prvi Jugoslaviji je kljub novi zakonodaji na Slovenskem še ostal v veljavi zakon, na podlagi katerega so delovala obrtna sodišča, zato je obrtno sodstvo v Ljubljani ostalo in delovalo.⁸

⁵ Kyovsky: *Osnove delovnega prava in socialnega zavarovanja*, str. 152.

⁶ Bubnov-Škoberne: *Pravo socialne varnosti*, str. 12–15.

⁷ Vodovnik: *Pogleda iz delovnega in socialnega prava*, str. 153–156.

⁸ Več o tem Ogrizek: *Sodstvo v letih 1848–1918*, str. 164; Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 498.

V zadnjem obdobju socialistične družbene ureditve v Sloveniji, ki ga zamejujeta letnici ustav 1974 in 1991, so bila v sodni sistem poleg rednih sodišč kot organov državne oblasti uvedena tudi samoupravna sodišča kot družbeni organi. Določeno je bilo, da opravljajo sodno funkcijo, v okviru svoje pristojnosti seveda, enakopravno z rednimi sodišči. Ustava SFRJ je natančneje opredelila samo eno vrsto samoupravnih sodišč, in to sodišča združenega dela, ter naložila, da morajo biti z zveznim zakonom določena načela o ustanovitvi, pristojnosti in sestavi sodišča ter o načelu postopka pred njimi. Delovanje sodišč združenega dela sta uredila zvezni in republiški zakon, ki sta bila sprejeta leta 1974. *Slovenski zakon* je v Sloveniji predvidel dve vrsti sodišč združenega dela, splošna in posebna. Splošna sodišča združenega dela so bila ustanovljena z zakonom samim (deset sodišč in republiško sodišče združenega dela) in so začela delati leta 1975. Zakon je omogočal, da so posebna sodišča združenega dela ustanovljale samoupravne interesne skupnosti na področju družbenih dejavnosti. Tako sta Skupščina skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Socialistični republiki Sloveniji in Skupščina skupnosti starostnega zavarovanja kmetov v SR Sloveniji sprejeli sklep o ustanovitvi, organizaciji in delovnem področju sodišča združenega dela pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter starostnega zavarovanja kmetov v SR Sloveniji; delovati je začelo leta 1978. Sodišče je delovalo kot samostojen družbeni organ in je kot samostojno sodišče opravljalo sodno funkcijo na prvi stopnji. O pritožbah zoper odločbe sodišča je odločalo sodišče združenega dela SR Slovenije.⁹

Kot je bilo omenjeno že na začetku, so bila v samostojni Republiki Sloveniji leta 1994 uvedena delovna in socialna sodišča. Ta delujejo še danes, in sicer na temelju novega zakona o delovnih in socialnih sodiščih iz leta 2004,¹⁰ ki je prinesel številne novosti. Praksa je namreč pokazala potrebo po skrajšanju in poenostavitvi postopka ter večji procesni disciplini strank. Zakon je uvedel tudi nekatere nove procesne institute, kot na primer vzorčni postopek in načelno prepoved vrnitve zadeve sodišču prve stopnje.¹¹

Delovna sodišča so pristojna za odločanje v individualnih in kolektivnih delovnih sporih, socialna sodišča pa v socialnih (2. člen). Na prvi stopnji

odločajo delovna sodišča in socialno sodišče prve stopnje. O pritožbah zoper odločbe teh sodišč odloča višje delovno in socialno sodišče, ki ima sedež v Ljubljani. O pritožbah in revizijah zoper odločbe višjega sodišča pa odloča vrhovno sodišče Republike Slovenije (3. člen).

Delovno sodišče je pristojno za odločanje v individualnih delovnih sporih, predvsem o sklenitvi, obstoju, trajanju in prenehanju delovnega razmerja, o pravicah, obveznostih in odgovornostih iz delovnega razmerja med delavcem in delodajalcem, o pravicah in obveznostih iz industrijske lasmine, ki nastanejo med delavcem in delodajalcem na podlagi delovnega razmerja, o opravljanju del otrok, mlajših od 15 let, vajencev, dijakov in študentov (5. člen).

V kolektivnih sporih odloča delovno sodišče predvsem o veljavnosti kolektivne pogodbe in uresničevanju le-te, pristojnosti za kolektivno pogajanje, o skladnosti kolektivnih pogodb z zakonom, medsebojni skladnosti kolektivnih pogodb in skladnosti splošnih aktov delodajalca z zakonom in kolektivnimi pogodbami, o zakonitosti stavke in drugih industrijskih akcijah, sodelovanju delavcev pri upravljanju, o pristojnostih sindikata v zvezi z delovnimi razmerji (6. člen).

Delovni spor je pravni spor med strankami individualnega ali kolektivnega delovnega razmerja, ki izvira iz nesoglasja o temeljnih določbah heteronomnega (državnega) ali avtonomnega (organizacij delojemalcev in delodajalcev) delovnega prava, njegov predmet pa so pravice, obveznosti, pravna razmerja ali interesi, ki izvirajo iz delovnega razmerja.

Socialno sodišče je pristojno za odločanje v socialnih sporih, in sicer predvsem na področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja, zdravstvenega zavarovanja, na področju zavarovanja za primer brezposelnosti in zaposlovanja, starševskega varstva in družinskih prejemkov ter na področju socialnih prejemkov (7. člen).

Socialni spori so spori o pravicah, obveznostih in pravnih koristih fizičnih, pravnih in drugih oseb, če so lahko nosilci pravic in obveznosti iz sistema socialne varnosti in za katere so v skladu z zakonom pristojna socialna sodišča. V socialnem sporu se zagotavlja sodno varstvo proti odločitvam in dejanjem državnih organov in nosilcev javnih pooblastil (58. člen).

Sodišča prve stopnje so Delovno sodišče v Celju, Delovno sodišče v Kopru z zunanjim oddelkom v Novi Gorici, Delovno sodišče v Mariboru z zunanjimi oddelki v Murski Soboti, na Ptujju in v Slovenj Gradcu ter Delovno in socialno sodišče v Ljubljani z zunanjimi oddelki v Brežicah, Kranju in Novem mestu. Pristojnost za delovne spore si deli s

⁹ Melik: Delovanje in delščina sodišča združenega dela, str. 255–258.

¹⁰ Uradni list RS, št. 2/2004.

¹¹ Več o tem *Zakon o delovnih in socialnih sodiščih (ZDSS-1)* s komentarijem.

preostalih delovnih sodišči, za odločanje v socialnih sporih pa je pristojno za celotno območje Republike Slovenije (12. in 13. člen).

V delovnih in socialnih sporih odloča sodišče prve stopnje v senatu, razen kadar zakon določa, da odloča sodnik posameznik. Senat sodišča je sestavljen iz sodnika kot predsednika senata in dveh sodnikov porotnikov kot članov senata, od katerih je eden izvoljen z liste kandidatov delavcev oziroma zavarovancev, drugi pa z liste kandidatov delodajalcev oziroma zavodov (14. člen).

Dokumentarno in arhivsko gradivo delovnih in socialnih sodišč

Najpomembnejše gradivo, ki nastaja pri delu delovnih in socialnih sodišč, so seveda tako kot pri vseh sodiščih sodni spisi in vpisniki kot glavne evidence. Delovna in socialna sodišča prve stopnje vodijo vpisnike Pd za delovne spore in Ps za socialne spore, vpisnik za zadeve pravne pomoči Pom in za razne zadeve R. (Sodni red, 278. člen).¹² Višje delovno in socialno sodišče pa vodi vpisnike Pdp za delovne spore, Psp za socialne spore in vpisnik za razne zadeve R (Sodni red, 280. člen). Pri tem je pomembno, da se ob reševanju bodisi delovnega bodisi socialnega spora celotno izvirno gradivo zbere na prvi stopnji oziroma na prvostopenjskem sodišču.¹³ Zato sta prav tem sodiščem namenjeni največja pozornost in skrb. Prav je, da se zaradi pomembnosti vsebine dokumentov oziroma funkcije delovnih in socialnih sodišč ohranijo spisi v celoti, od začetka do konca. Tu niso pomembne le končne odločbe, temveč prav tako vsi drugi dokumenti, ki razkrivajo stanje na področju dela in socialne varnosti. Pomemben je ne le postopek na prvi stopnji, pomembno je tudi vse nadaljnje ravnanje v zadevi. Arhivsko gradivo predstavljajo tudi vpisniki za zadeve sodne uprave Su in vpisniki za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave SuZ (Sodni red, 275. člen) ter zadeve nadzorstvenih pritožb SuNp (Spremembe in dopolnitve sodnega reda, člen 1 in 2)¹⁴. Izmed dokumentov, ki se vpisujejo v prvi vpisnik, predstavljajo arhivsko gradivo le dokumenti, ki zadevajo notranjo organizacijo sodišča, poslovanje sodišča, statistično-evidenčno službo, poročanje o problematiki pri delu sodišča, spremljanje poročanja javnih glasil o delu sodišča, kadrovsko-personalne zadeve, najpomembnejši doku-

menti, ki zadevajo finančno in materialno poslovanje ter upravljanje sodne zgradbe in nepremičnin. Dokumenti drugega vpisnika sodne uprave so v celoti arhivsko gradivo.

Velik del dokumentarnega gradiva delovnih in socialnih sodišč je potrebno ohraniti trajno tako zaradi zaščite pravic kakor tudi zaradi znanstvenih raziskav. Iz tovrstnih zapisov bo mogoče razbrati smer socialne politike v Sloveniji po osamosvojitvi in ker javni arhivi ne prevzemajo gradiva zasebnih podjetij, bodo posredno raziskovalcem dostopne tudi spremembe v gospodarstvu.

Socialna politika, ki jo sestavljajo prizadevanja in ukrepi države ter družbe za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer ogroženih delovnih skupin in posameznikov, je politika, katere predmet so socialna vprašanja.¹⁵ Do razpada avstro-ogrske monarhije je socialna politika reševala le najhujše socialne probleme, nato pa je postopoma razvila norme delovnega prava in prava socialne varnosti. Tudi v prvi Jugoslaviji je razvoj socialne politike tekel podobno. Sprva je država reševala socialne probleme z represivnimi ukrepi in s posebno zakonodajo ni posegala v urejanje socialnih problemov. Posledice izkoriščanja sta blažili predvsem dobrodelnost in kolektivna samopomoč. Na temelju idej in socialnih programov socialne demokracije in krščanskega socializma so zrasle delavske stranke in delavske strokovne organizacije – sindikati. Po oktobrski revoluciji pa so velik del socialnih zahtev v radikalni obliki prevzeli komunisti. Uspešnim mezdnim gibanjem in stavkam, v katerih so se delavci organizirano bojevali za izboljšanje delovnih razmer, so sledile kolektivne pogodbe, sklenjene med lastniki kapitala in sindikati. Z njimi so urejali tudi številne probleme socialne politike.

V drugi Jugoslaviji pa se je socialna politika razvijala v socialistični oziroma komunistični družbeni ureditvi. Sprva so bile poenotene pravice vseh zaposlenih, nato je bil razširjen obseg pravic in upravičenih do socialne pomoči. Do sprememb na področju socialne politike v drugo smer je prišlo v poznih osemdesetih letih. Razvoj v tej smeri se je kasneje nadaljeval, še posebej opazno ob koncu prvega desetletja enaindvajsetega stoletja.

Vsa ta gibanja in prizadevanja zapuščajo svoje sledi v sodnih spisih. Dokumenti, ki nastajajo na tem področju, kažejo, kaj v družbi ni dobro urejeno, kaj povzroča trenja in težave, kako delujejo zakoni v praksi. Vrsta spora na eni strani in način reševanja le-tega na drugi kažeta na delovanje in kakovost

¹² Sodni red. Uradni list RS, št. 17/1995.

¹³ Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Uradni list RS, št. 82/2007.

¹⁴ Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Uradni list RS, št. 5/2007.

¹⁵ Več o tem glej Kresal F.: Socialna misel in urejanje socialnega vprašanja, str. 53–63.

družbenega sistema. Naloga arhivistov je torej dokumente skrbno preučiti in ohraniti.

Viri in literatura

Viri

Zakon o sodiščih. Uradni list RS, št.19/94, št. 45/95.

Zakon o delovnih in socialnih sodiščih. Uradni list RS, št. 19/94.

Zakon o delovnih in socialnih sodiščih. Uradni list RS, št. 2/2004.

Sodni red. Uradni list RS, št. 17/1995.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Uradni list RS, št. 5/2007.

Literatura

Bubnov-Škoberne, Anjuta: *Pravo socialne varnosti*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, 1999.

Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.

Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Kyovsky, Rudi: *Osnove delovnega prava in socialnega zavarovanja*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, 1962.

Kresal, France: Socialna misel in urejanje socialnega vprašanja med svetovnima vojnama. V: *Preteklost sodobnosti* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1999.

Kresal, Barbara: *Delovno pravo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani, 2009.

Melik, Jelka: Delovanje in dediščina sodišča združenega dela pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter starostnega zavarovanja kmetov v SR Sloveniji. *Arhivi* 26 (2003), št. 2, str. 255–258.

Mežnar, Drago: *Delovno pravo*. Kranj: Univerza v Mariboru, Fakulteta za organizacijske vede, Založba Moderna organizacija, 2000.

Ogrizek, Emica: Sodstvo v letih 1848–1918. V: *Pravo – zgodovina – arhivi I. Prispevki za zgodovino pravosodja* (ur. Jože Žontar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Vodovnik, Zvonc: *Pogledja iz delovnega in socialnega prava*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za upravo, 2003.

Vodovnik, Zvonc: *Pogledja iz delovnega in socialnega prava*. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta, 2009.

Zakon o delovnih in socialnih sodiščih (ZDSS-1) s komentarjem (ur. Aleksej Cvetko et al.). Ljubljana: GV založba, 2005.

Zusammenfassung

ARBEITS- UND SOZIALGERICHTE UND DEREN ARCHIVGUT

In den Jahren 1994 und 1995 kam es in Slowenien zu einer Reorganisation der Gerichte. Außer den Gerichten mit allgemeiner Zuständigkeit sah das betreffende Gesetz auch Sondergerichte für Angelegenheiten aus bestimmten Sachbereichen vor, die mit einem besonderen Gesetz eingerichtet werden sollten. Mit dem Gesetz über Arbeits- und Sozialgerichte wurden so 1994 Arbeits- und Sozialgerichte geschaffen, die 1995 ihre Tätigkeit aufnahmen. Im Jahr 2004 wurde das alte Gesetz durch das jetzt geltende Gesetz über Arbeits- und Sozialgerichte ersetzt. Die Arbeitsgerichte sind zur Entscheidung in individuellen und kollektiven arbeitsrechtliche Streitigkeiten und die Sozialgerichte in sozialrechtlichen Streitigkeiten zuständig. In unterster Instanz entscheiden die Arbeitsgerichte und das Sozialgericht erster Instanz. Über Beschwerden gegen die Entscheidungen der erstinstanzlichen Gerichte entscheidet das Obere Arbeits- und Sozialgericht, das seinen Sitz in Ljubljana hat. Über Beschwerden und Rechtsmittel gegen die Entscheidungen des Oberen Gerichts entscheidet der Oberste Gerichtshof.

Ein Großteil des Schriftguts der Arbeits- und Sozialgerichte muss sowohl aufgrund des Rechtsschutzes als auch wegen der Forschungsarbeit erhalten werden. Aus den diesbezüglichen Akten lassen sich die Tendenz der Sozialpolitik Sloweniens in der Zeit nach der Unabhängigkeit und mittelbar auch die Veränderungen in der Wirtschaft ersuchen.